

Алла Пархоменко

кандидат філологічних наук, доцент

Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов НАНУ

м. Київ

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У НІМЕЦЬКОМУ
ЩОДЕННИКУ
«EINE FRAU IN BERLIN» І АМЕРИКАНСЬКОМУ РОМАНІ «ARDOR»**

Київ, або Kiev, Микола Гоголь, або Николай Гоголь – як власні імена, так і географічні назви часто-густо стають полем політичної чи мовно-культурної битви

через свою виразну національну ідентичність. Проте в глобалізованому світі ситуація змінюється і ускладнюється через високу мобільність людей, безпосередню взаємодію різних культур і мов, стрімкість соціально-політичних процесів, інтернаціоналізацію брендів, кухонь, творів мистецтва тощо. У цьому процесі нації перейменовують себе і свою географію (від назви країн до назви вулиць), переосмислюють свою культурно-історичну ідентичність, а власні назви перестають бути виразниками певної національно-культурної ідентичності.

У цій розвідці нас цікавить роль власних назв й іншомовних вкраплень у створенні культурно-національного топосу як в нехудожньому, так і в художньому текстах, а також яким чином національна приналежність власних імен і географічних назв відтворюється в перекладі, який з одного боку узвичаює іншомовну форму і пристосовує іншокультурний зміст до читача, а з другого боку – знайомить цього читача з іншою культурою в звичній для нього мовній оболонці. Річ у тім, що власні назви часто-густо семантично непрозорі, «неперекладні», і навіть якщо вони семантично мотивовані (через внутрішню семантичну форму чи алюзії), це може бути неочевидним для іншомовного читача, бо щільно пов'язано з їхньою графічною формою (абеткою, орфографією) й етимологією. Більше того, ці назви можуть бути прив'язані до певного культурно-історичного контексту, який має не лише загальнонаціональну, але й локальну ідентичність.

Для ілюстрації обрано два тексти: щоденник берлінки “Eine Frau in Berlin”, написаний у квітні-травні 1945 року і його переклад 2019 р. на українську «Жінка в Берліні», а також роман 2014 р. американського письменника українського походження А. Мотиля “Ardor”, дія якого відбувається в сучасній Італії в інтернаціональному інтелектуальному середовищі. Роль власних назв й іншомовних вкраплень суттєво відрізняється в цих двох текстах, розділених часом і жанром, але в обох випадках вони важливі для повного розуміння наративу.

Авторка берлінського щоденника за життя залишалася анонімом через тему масового згвалтування німецьких жінок радянськими військовими й її власного пошуку захисту шляхом вимушених сексуальних стосунків з радянськими

офіцерами. Колишня журналістка з обмеженим знанням російської мови виступає комунікатором між двома світами - переможців і переможених - і знаходить психологічний порятунок у стислих записах про події і людей навколо себе, залишаючись сама без імені до самого кінця. Особисті імена чи назви-прізвиська виступають позначками конкретних людей і перемикачами німецько-російського коду «свій-чужий». Характерно, що національна ідентичність серед радянських вояків проявляється не через імена, а через риси обличчя (кавказець чи узбек), самоідентифікацію деяких з них (поляк зі Львова чи фольксдойч), але українці серед них жодним чином не вирізняються (як Анатоль з Харківщини чи Степан з Києва), вони такі самі «росіяни», як і Петька з Сибіру чи майор з Ленінграда.

Натомість топоніми, а саме назви вулиць і районів Берліна, а також міст і районів Німеччини на початку щоденника є не лише географічними назвами, вони відіграють набагато вагомішу роль у визначенні простору окупації загалом, поділ між радянською зоною і зонами союзників, а також життєвого простору авторки, який швидко звужується до району міста, вулиці, будинку, двору, підвалу і нарешті квартири. Проте загалом непоганий переклад страждає на майже повне ігнорування цієї культурно-історичної ролі топонімів, а також низки інших назв, які є ознаками німецького культурно-історичного топосу, в результаті чого транслітеровані німецькі назви залишаються абсолютно чужерідними для необізнаних з цим контекстом українських читачів. Це все одно, що німцєві розповідати про події Майдану 2014 року, не пояснюючи географії Києва.

На мою думку, уникнути історико-культурного знекровлення такого цінного свідчення історії можна було б доволі просто – подавши примітки про міста і райони Німеччини, а також райони міста, включивши не лише відстань від столиці чи географічне розташування, але й стисло, дотичну до розповіді інформацію. Крім того, як говорить сама назва, Берлін є повновправним персонажем книжки, тому було б варто додати спрощений план чотирьох окупаційних зон міста, три з яких контролювали західні союзники. І тоді топоніми заговорили б до читача і перестали бути чужими порожніми знаками, а місто Берлін набув би характерне обличчя і за його сучасним фасадом проступила не така давня історія. Наприклад,

проста примітка, що неіснуюча тепер вулиця *Braunauer Straße*, названа на честь австрійського містечка, де народився Гітлер, тепер називається *Sonnenallee* (укр. Сонячна алея), яка добре відома любителям кіно через однойменний фільм, створила би зовсім інший підтекст для стислого зауваження авторки: «Отже, росіяни вже на Браунауерштрассе. Це ж треба! Адже саме в Браунау на світ з'явився Адольф!» (стр. 44).

Щодо міжмовних контактів, то в щоденнику передбачувано багато російських слів, які авторка вживала чи чула під час свого спілкування з «росіянами», а також є розмови французькою з одним із колишніх російських емігрантів і цитати латиною, тобто мовами, якими авторка добре володіла. Цікаво, що вони виконують різні ролі в тексті, бо російська – мова виживання, контакту між світом переможців і переможених, але також мова гуманізації, недарма авторка зауважує, що завдяки її здатності розуміти і розмовляти російською ці жахливі окупанти з їхньою незрозумілою для німців варварською мовою набувають для неї людських рис. Характерно, що маючи лише російсько-німецький словничок для радянських вояків і свій старий запас слів після подорожі до СРСР, авторка виявляє численні лакуни потрібних і важливих для неї слів (наприклад, відсутність в словнику таких слів, як *tot* (мертвий), *Angst* (страх) чи *Vergewaltigung* (згвалтування). На відміну від цього, вживання авторкою інших мов – це ознака її освіченості, збереження людської гідності в принизливих обставинах, як і цитування класиків, посилення на прочитані книжки чи класичну музику.

Основне місце дії роману А. Мотиля – туристичне містечко на півночі Італії з вигаданою назвою (проте не без алюзії) Караваджо, де відбувається форум з глобальних проблем інтелектуалів і впливових діячів різних країн. Природно, що в такому контексті можна очікувати використання відомих засобів створення місцевого колориту, таких як власні італійські імена, топоніми, назви ресторанів, страв і напоїв італійської кухні, італійські слова і фрази тощо. Проте на відміну від документальної прози, художній текст має більше можливостей не лише для відтворення реального, а й для створення умовного топосу. Те саме стосується й власних імен, вибір яких залежить від волі автора, що може слугувати для

розмаїтих літературних цілей. В інтелектуальному романі А. Мотиля парадоксальність багатьох власних назв, багатошарові алюзії (інтертекстуальні й екстралінгвістичні) і підваження кліше і стереотипів відіграють чільні ролі у створення іронічного нарративу, що стає, між іншим, неабияким викликом для перекладача на українську мову.

Окрім основного італійського місця подій, роман містить кілька інших, як сучасних - американський кампус коледжу, в якому викладає наратор, місто Мілан, так й історичних - польське село Пшебжегожвіце в Австро-угорській імперії, звідки походять предки головного героя, а також Нью-Йорк початку 20 ст. Кожний з цих топосів описується впізнано чи ніби впізнано за історичними, географічними і історико-культурними ознаками, чи то є реальне місце, його прототип або уявне місце, яке уособлює типові риси низки подібних місць в реальності. Узагальнений образ уявного місця події дає можливість для його характеристики, яка виходить далеко за межі локального колориту «типового топосу» в контексті іронічно-бурлескного жанру роману. Більше того, національно-культурна ідентичність топосу може визначатися не лише власними назвами, а й іншими його рисами. Наприклад, якщо «польськість» загубленого в горах маленького села визначено в його невимовній «шиплячій» назві, а також прізвищі всіх родичів героя *Milosz*, то «американськість» кампусу геть не ідентифікується кількома власними назвами. Загалом назви містечок чи особисті імена в США, країні, куди іммігрували не лише представники різних народів, але й їхні географічні назви (як шляхом додаванням прикметника «новий» до старих назв Йорка, Англії чи навіть Британії, так і безпосереднім сусідством Бейрута і Одеси) часто-густо не можуть слугувати показником американської ідентичності. Такими показниками в цьому локальному топосі стають такі типові риси, як розташування маленького коледжу обов'язково серед “*rolling hills and rich farmland*”, еkleктична архітектура забудови з претенцією на новаторство (*Ionic marble columns with Elizabethan thatched roofs*), засилля численної адміністрації, доведеної до абсурду політики політкоретності та “*diversity*”, а також зацикленості на академічних рейтингах.

На відміну від топонімів, власні імена в романі мають множинну культурно-історичну ідентичність і алюзівність, що є визначальним для розуміння підтексту наративу. Неможливість визначити за більшістю імен національну ідентичність учасників форуму відбиває «транснаціональність» їхнього глобального бізнесу чи зв'язків з міжнародними організаціями і фондами, а стислі історії їхнього походження є такими ж плутаними (недарма одна з учасниць має прізвище *Wirrwarr*), як й їхні політично-бізнесові стосунки, джерела фінансування й ідеї щодо «порятунку» світу. Характерно, що навіть запрошення героя на цей форум відбувається через помилку в імені, а саме збіг його ініціалів *S.Milosz* з ініціалами польського Нобелівського лауреата. Паралельно з цим у снах героя, який також є поетом (хоч і не лауреатом) пересікаються в неймовірних комбінаціях літературні персонажі з різних романів В.Набокова й інших романістів, додаючи плутанини. Недарма назва роману є також алюзією на повну назву роману російсько-американського письменника “*Ada or Ardor: a Family Chronicle*”.

Щодо мовного спілкування персонажів роману, то їхня англійська пересипана численними французькими, німецькими та італійськими словами, які далеко не завжди ідентифікують походження мовця. Спільна англійська теж не є однозначною, бо вона має не лише британсько-американські відмінності, а й ознаки «глобалізованої» англійської мови, яка теж виходить з-під контролю носіїв мови. Як висловився один з багатомовних персонажів, англійський вислів якого скритикувала одна з пихатих одномовних американок: “*Please forgive my infelicities, Professor Babylon, but English is, alas, my eighth language and I fully admit to speaking it most imperfectly.*” (p.116)

Отже множинність національно-мовної ідентифікації і багат шаровість інтертестуальних і екстралінгвістичних алюзій власних назв стає потужним інструментом інтелектуальної міжкультурної іронії в романі, який блискуче відбиває складність і неоднозначність національно-культурної ідентифікацій в сучасному світі.